

دانشنامه فرهنگ و تمدن سیستان و بلوچستان

(۶)

هنر بلوچستان

(با سید دیدگاه تاریخی)

مؤلف: موسی محمودرهی

سرشناسه	: محمودزهی، موسی، ۱۳۳۹-
عنوان و نام پدیدآور	: هنر بلوچستان (با تأکید بر دیدگاه تاریخی) / مولف موسی محمدزهی؛ [به سفارش حوزه هنری سیستان و بلوچستان].
مشخصات نشر	: مشهد : پیام اندیشه، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری	: ۲۰۵ص.
فروست	: دانشنامه فرهنگ و تمدن سیستان و بلوچستان؛ ۶
بک	: : ۷-۴۰-۶۶۱۶-۶۰۰-۹۷۸
نوعیت فهرست نویسی	: فیپا
موضوع	: صنایع دستی -- ایران -- سیستان و بلوچستان
شماره افزوده	: سیستان و بلوچستان
رده بندی کنگره	: سازمان تبلیغات اسلامی. حوزه هنری (سیستان و بلوچستان)
رده بندی ویبی	: ۵۰۹۵۵/۷۴۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۳۴۱۰۲۲

دانشنامه فرهنگ و تمدن سیستان و بلوچستان

(۶)

هنر بلوچستان

(با تأکید بر دیدگاه تاریخی)

مولف: موسی محمودز

طراح جلد: ایمان محمودی

ویراستار: مطهره قویدل

طراح صفحات: ملیحه راشکی

ناشر: پیام اندیشه

چاپ: هنر ۱۳۵-۸۷۶۰۹-۵۱۱

تیراژ: ۱۰۰۰ جلد

ارزش: ۳۰۰۰۰ تومان

شابک: ۷-۴۰-۶۶۱۶-۶۰۰-۹۷۸

بسمه تعالی

سخن نخست

هنر بلوچستان» بخشی از مجموعه‌ی «دانشنامه فرهنگ و تمدن سیستان و بلوچستان» است. سایر مصداقات این مجموعه نیز به تدریج تقدیم دوستداران تاریخ و فرهنگ استان خواهد شد. پیرامون وجوه گوناگون تاریخ و فرهنگی خطه‌ای که سال‌هاست، استان سیستان و بلوچستان خوانده می‌شود، تاکنون آثاری به دست نیامده است؛ اما میان این آثار به لحاظ شیوه‌ی تألیف، رویکرد، روش تحقیق، اعتبار علمی و... تفاوت‌های فراوانی به چشم می‌خورد. تنوع این آثار و وجود تفاوت‌های آشکار میان آن‌ها، مدت‌هاست موضوع گفت‌وگو و پارادایم‌های گزین شده‌ای از این سرمایه‌های مکتوب و انتشار آن‌ها در قالبی نو و یک‌دست را به ضرورتی جدی تبدیل کرده است. طرح «دانشنامه سیستان و بلوچستان» در حقیقت برای برآوردن این نیاز فرهنگی - اجتماعی، نقشه شده است.

«دانشنامه فرهنگ و تمدن سیستان و بلوچستان» را حوزه هنری استان براساس طرحی مدون و از پیش اندیشیده شده به انجام رسانده است. در این طرح علاوه بر موضوعات محوری، سرفصل‌ها و جزئیات هر موضوع نیز مشخص شده بود. با بررسی این طرح در فرآیند اجرای طرح به عمل آمد، دریافتیم که در برخی زمینه‌ها، زیاد کار شده و مطالب فراوانی وجود دارد اما موضوعات بکری هم وجود داشت که به هر دلیل، پژوهشی درباره‌ی آن‌ها انجام نشده بود. در برخورد با موارد اخیر، سعی کردیم به هر شکل ممکن، خلاء مورد نظر را پر کنیم و مطابق طرح مصوب، کار را پیش ببریم.

کوتاه سخن اینکه: کتاب‌های منتشره تحت عنوان «دانشنامه فرهنگ و تمدن سیستان و بلوچستان» افزون بر دارا بودن ویژگی‌هایی همچون طراحی و صفحه‌آرایی یکسان، قطع واحد، گزینش مطالب و ویرایش مجدد، حاوی آخرین پژوهش‌های انجام شده نیز هستند و سعی کردیم این مجلد معتبر برای اساتید، محققان و دانشجویان فراهم آوریم. امیدواریم با همت پیگیر پژوهندگان استان، دانشنامه سیستان و بلوچستان به اثری ماندگار و معتبر تبدیل شود.

محسن ذوالفقاری

رئیس حوزه هنری سیستان و بلوچستان

فہرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۱	مقدمه
۱۵	فصل اول، اهداف، ویژگی ها، پیشینه کار
۱۵	۱-۱ - الف
۱۶	۱-۲ - ویژگی‌ها
۱۷	۳-۱ - پیشینه کار
۱۹	فصل دوم، تصری دریا و تاریخ بلوچستان
۲۵	فصل سوم، زبان و ادبیات
۲۹	فصل چهارم، هنر و صنایع دستی
۳۳	فصل پنجم، بُن‌مایه‌های هنر بلوچستان
۳۳	الف - منابع طبیعی و مواد اولیه بومی
۳۴	ب - فرهنگ و اسطوره‌ها
۳۴	ج - آثار تاریخی
۳۴	د - اقتصاد معیشتی
۳۵	ه - ارتباط با اقوام دیگر
۳۵	و - صنایع دستی
۳۶	ز - انتقال فرهنگی
۳۷	فصل ششم؛ بررسی تاریخی هنر بلوچستان
۳۷	۱-۶ - ادبیات مرتبط با هنر
۴۲	۱-۶ - الف - مجالس شادی
۴۳	۱-۶ - ب - مجالس سوگواری
۴۴	۱-۶ - ج - مجالس قصه گوئی
۴۴	۱-۶ - د - مجالس طنز گوئی
۴۴	۱-۶ - ه - مجالس خصوصی و اخبار روزمره
۴۴	۱-۶ - و - نمونه‌هایی از ادبیات قومی بلوچستان مرتبط با هنر

۴۴ ۶-۱-۱ و ۱- نمونه‌ای از یک لایه

۴۵ ۶-۱-۲ و ۲- نمونه‌ای از یک ترانه

۴۶ ۶-۱-۳ و ۳- نمونه‌ای از دو لیگو

۴۶ ۶-۱-۴- نمونه‌ای از یک نازینک

۴۷ ۲- سوزن دوزی بلوچی

۴۷ ۶-۲-الف- کلیات

۴۹ ۶-۲-ب- سوزن‌های سوزن دوزی بلوچی

۵۰ ۶-۲-ج- بعضی از روش‌های سوزن دوزی بلوچی

۵۲ ۶-۲-د- سوزن‌های سوزن دوزی

۵۳ ۶-۲-ه- سوزن‌های و ادبیات بلوچی

۵۴ ۶-۲-و- مناطق معروف سوزن دوزی

۵۵ ۶-۲-ز- طرح‌های سوزن دوزی

۵۶ ۶-۲-ح- نقوش سوزن دوزی

۵۷ ۶-۲-ط- انواع کار سوزن دوزی

۵۸ ۶-۳- زیورآلات و آرایش

۵۸ ۶-۳-الف- زیورآلات

۵۸ ۶-۳-الف-۱- کلیات

۶۰ ۶-۳-الف-۲- معرفی تعدادی از زیورآلات بلوچی و مواد اولیه برای تهیه آن‌ها

۷۴ ۶-۳-الف-۳- منگلیک (نوعی انگو و بازوبند شیشه‌ای)

۷۹ ۶-۳-ب- آرایش

۸۳ ۶-۴- سفالگری

۸۱ ۶-۴-الف- کلیات

۸۱ ۶-۴-ب- مواد اولیه و ابزار تولید سفال

۸۷ ۶-۴-ج- محصولات سفالین

۹۱ ۶-۴-د- نقش و رنگ سفال

۹۲ ۶-۴-ه- مناطق تولید سفال

۹۳	۶-۴-و- موارد متفرقه در باره سُفال
۹۵	۶-۵- بناها و معماری
۹۵	۶-۵-الف- کلیات
۹۶	۶-۵-ب- قلعه‌ها
۱۰۶	۶-۵-ج- کُوت
۱۰۷	۶-۵-د- ماڈی
۱۰۸	۶-۵-هـ- کُلّ
۱۰۹	۶-۵-و- گُرد
۱۱۰	۶-۵-ز- بان
۱۱۰	۶-۵-ح- کاپار / کاپِر (کُت)
۱۱۱	۶-۵-ط- مسجد
۱۱۴	۶-۵-ی- سازه‌های فرعی
۱۱۵	۶-۵-ی-۱- بُرج
۱۱۵	۶-۵-ی-۲- گُبد
۱۱۵	۶-۵-ی-۳- گوانگیر (بادگیر)
۱۱۶	۶-۵-ی-۴- دَرِیگ (پنجره)
۱۱۶	۶-۵-ی-۵- تاکچَه (طاقچه)
۱۱۷	۶-۵-ک- سازه‌های جدید
۱۱۸	۶-۵-ل- آرامگاه‌ها
۱۱۹	۶-۵-م- بناهای سنگی
۱۲۱	۶-۶- ساز و سُروُد (موسیقی)
۱۲۵	۶-۶-الف- کُلیات
۱۲۸	۶-۶-ب- موسیقیِ بلوچی در ادبیاتِ بلوچی
۱۳۴	۶-۶-ج- سازهای موسیقیِ بلوچستان
	۶-۶-د- آهنگ‌های موسیقیِ بلوچستان

۱۴۲	۶-۶-۵- مقام‌هایِ موسیقیِ بلوچستان
۱۴۲	۶-۶-۶- و- مشاهیرِ موسیقیِ بلوچستان
۱۴۳	۶-۷- هنر و صنایعِ حاصل از پیش (نخلِ وحشی)
۱۴۳	۶-۷-الف- کُلیات
۱۴۳	۶-۷-ب- محصولاتِ پیش
۱۵۱	۶-۷-ج- ...
۱۵۳	۶-۸-۱- قندگی و ...
۱۵۳	۶-۸-۲- ...
۱۵۹	۶-۸-ب- پوشاک
۱۵۹	۶-۸-ب-۱- کُلیات
۱۶۰	۶-۸-ب-۲- پارچه
۱۶۳	۶-۸-ب-۳- پوشاکِ تن، سر، پای
۱۶۳	۶-۸-ب-۳-۱- پوشاکِ تن
۱۶۴	۶-۸-ب-۳-۲- پوشاکِ سر
۱۶۶	۶-۸-ب-۳-۳- پوشاکِ پای
۱۶۷	۶-۸-ب-۴- پوشاکِ مناسبتی
۱۶۷	۶-۸-ب-۵- کنگ/لانگی (کنگ، شال)
۱۶۸	۶-۸-ب-۶- تزییناتِ رویِ پوشاک
۱۶۹	۶-۹- صنعت و هنر
۱۶۹	۶-۹-الف- کُلیات
۱۷۰	۶-۹-ب- ظروف و ابزارِ کار
۱۷۱	۶-۹-ب-۱- ظروف
۱۷۳	۶-۹-ب-۲- ابزارِ کار
۱۷۳	۶-۹-ب-۲-۱- ابزارِ کارِ فلزی
۱۷۷	۶-۹-ب-۲-۲- ابزارِ کارِ پوستی

۱۷۹	۶-۹-ب-۲-۳- ابزارِ کارِ چوبی
۱۸۴	۶-۹-ب-۲-۴- ابزارِ کارِ سنگی
۱۸۵	۶-۹-ج- ابزارهایِ جنگی
۱۸۵	۶-۹-ج-۱- کُلیات
۱۸۶	۶-۹-ب-۲- معرفیِ تعدادی از جنگ‌افزارهایِ قدیمِ بلوچستان
۱۸۹	۶-۹-آ- آیین‌هایِ نمایشی
۱۹۳	۶-۹-۱- خط و نقش
۱۹۵	نتیجه
۱۹۷	تصاویر
۲۰۵	منابع

راهنمای آوانویسی، نشانه‌ها، علائم اختصاری

الف - واکه‌ها

ر : r

ا : a

س : s

آ : ā

ت : t

اِ : e

ث : ṭ

ای : ī

و : w

اُ : u

خ : x

او : ū

ی : y

ی : ē

ز : z

او : ō

ج - سایر نشانه‌ها

ب - همخوان‌ها

" " : نقل قول مستقیم

ب : b

/ : نوع دیگر

چ : č

() : ذکر معنی، توضیح بیشتر

د : d

: : آغاز نقل قول ها، آغاز نمونه‌ها، به معنی

ڈ : ḍ

— : جدا سازی موارد، بدل ها

گ : g

... : ادامه سطر های بالا، غیره

ه : h

... : نمونه‌ها

ز : z

نکته : نگاه کنید به

ک : k

سید گنج : فرهنگ سید گنج، نوشته سید ظهور شاه

ل : l

هاشمی، چاپ اکیدمی سید هاشمی، سال ۲۰۰۰ میلادی،

م : m

پاکستان.

ن : n

فرهنگ سخن : فرهنگ سخن به سرپرستی

پ : p

دکتر حسن انوری، انتشارات سخن، ۱۳۸۲.

جلوه‌های هنر در زندگی انسان‌ها به نحوی پدیدار است و بلوچ‌ها نه تنها از این قانون جهان‌شمول استثنا نیستند، بلکه به ادعای بعضی از شناسان، حرفی نیز برای گفتن در بین آثار هنری دیگران در جهان دارند.

شخصی به نام گاری هیوم در سال‌های ۱۶۶۷-۱۶۶۸ از طرف دانشگاه مینه‌سوتا مأمور بررسی تراس‌های رودخانه‌های لادیز، سی‌میش و ماشکیت در بلوچستان بود. وی ابزارها و اشیایی مربوط به دوران پارینه‌سنگی قدیم در این نواحی یافت. در باستان‌شناسی این مجموعه به نام ابزارهای «لادیزی» شهرت دارد. نمونه‌های مشابهی از این آثار در دیگر نواحی بلوچستان از جمله ناحیه خاش در فلات سرحد نیز یافت شده است. آثار مربوط به دوران پارینه‌سنگی میانه و بعد از آن تا دوران نوسنگی نیز در قسمت‌های مختلف بلوچستان به دست آمده است.

به نظر می‌آید که این آثار مربوط به پیش از حضور بلوچ‌ها در این نواحی باشد. عبارت دیگر، پیش از حضور بلوچ‌ها در این نواحی، این نواحی مسکون و آباد بوده‌اند. این می‌تواند ناشی از آن باشد که بخشی از هنر دوران گذشته و کنونی بلوچستان که شناسنامه بلوچی دارد، از هنر بازمانده از میان پستی این سرزمین به بلوچ‌ها به ارث رسیده است. از آن‌جا که بلوچ‌ها در اثر آن مهاجرت تاریخی به سرزمین خود بودند، به هنگام حضور در سرزمین جدید، هنر خود را با هنر بومی پیشین آمیختند. هنر ترکیبی را به نام خود شناسنامه‌دار کردند.

آنچه در این کتاب مدنظر است، بیشتر معرفی هنر بلوچستان از دیدگاه تاریخی است. برای دستیابی به این هدف، آثار و مکتوبات به دست‌آمده از گذشته‌های دور سرزمین بلوچستان بسیار کم و تقریباً هیچ است. به همین دلیل، ناچاریم با اطلاعات به دست‌آمده از اندک آثاری که از کشفیات باستان‌شناسی به ما

رسیده و روایت‌ها و اشعار باقی مانده از قرون نه چندان دور بسنده کنیم. برای بخش روایت‌ها و اشعار باقی مانده از گذشته، مهم‌ترین دست‌آویز ما کتاب " میراث " گردآوری شده توسط فقیرشاد بوده است که حجم قابل توجهی از اشعار قدیمی بلوچی را در بر دارد و تا حد زیادی می‌تواند جوابگوی نیازهای ما در این کتاب باشد.

پیشاپیش باید یادآوری کرد که بخش بزرگی از تاریخ، هنر، صنعت، ادبیات و فرهنگ بلوچستان از طریق همکاران قابل دریافت است. از آن‌جا که این مطالب به صورت شعر است، تضمینی وجود ندارد که تمام مطالب درست باشد؛ زیرا گاهی شاعران بنا به ملاحظات و تنگناهای شعری، هنجارشکنی کرده و مطالب را بنا به سلیقه‌ای خود تنظیم و استفاده کرده‌اند. اما آنچه برای ما به خاطر این کتاب مهم بوده است، آن‌که ما از طریق این اشعار با نام، صفات و مشخصات بعضی از آثار هنری بلوچستان آشنا می‌شویم که شاید امروز برای آن‌ها باقی نمانده و یا غیر از افراد اهل فن کسی دیگر از آن‌ها آگاهی نداشته باشد. به عنوان نمونه، در این اشعار از زیوری به نام کدولی kadōlī با صفت "پره کن‌دین prahkandēn kadōlī" استفاده شده است. شاید این زیور اکنون با این نام و صفت استفاده نشود، اما برای اهداف این کتاب همین کافی است که در این تاریخ بلوچی از چنین زیوری با چنین صفتی یاد شده و به ما این آگاهی را می‌دهد که در تاریخ هنر بلوچستان چنین زیوری وجود داشته است. چنین امری بسیار طبیعی است، زیرا با گذشت زمان تغییر مدل‌ها، دال‌ها هم تغییر می‌کنند. هدف این کتاب تا حدی نشان دادن این تغییرات تاریخی در روند شکل‌گیری هنر بلوچستان است.

چهارچوب اصلی این کتاب موارد زیر را در بر می‌گیرد:

فصل اول : شامل اهداف، ویژگی‌ها و پیشینه کار ؛

فصل دوم : شامل نگاهی بسیار مختصر به تاریخ بلوچستان ؛

فصل سوم : شامل معرفی زبان بلوچی به صورت بسیار مختصر ؛

فصل چهارم : شامل مختصری در باره تعریف و کارکردهای هنر به طور عام ؛

فصل پنجم : شامل بن‌مایه‌های هنر بلوچستان ؛

فصل ششم شامل ۱۱ زیرگروه از انواع هنرهای بلوچستان (ادبیات، سوزن‌دوزی، زیورآلات و آرایش، سفالگری، معماری، موسیقی، حصیربافی، بافندگی و پوشاک، ظروف و ابزارکار، نمایش‌ها، خط و

در پایان بخش مجزایی شامل نتیجه‌گیری، تصاویر و منابع آمده است.

هنرهای مانند مجسمه‌سازی، منبت‌کاری، تزیین‌خانه، به هر دلیل، در هنر بلوچستان از چنان جایگاهی برخوردار نیستند که بتوان در باره آن‌ها مقوله‌ای در ردیف دیگر هنرهای بلوچی تعریف کرد. به صورت کلی، در بعضی از ویژگی‌های این هنرها در زیرگروه‌های یازده‌گانه فوق اشاره شده است. پُر واضح است که گاهی از تاریخ این هنرها در هنر بلوچستان، نیاز به پژوهش‌های تخصصی بیشتری دارد که در حال حاضر از حوصله این کتاب خارج است.

www.ketab.ir